

TÜRKİSTAN ve OSMANLIDA TARİHÎ TÜRK EVİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER*

Dr. Nahide ŞİMŞİR**

Öz

Türklerin insanlık âlemine hediye ettiği en önemli buluşlardan biri de içinde gündelik hayatın geçtiği, insanın sağlık ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak inşa edilmiş olan ev'dir. Biz tebliğimizde Kazak, Özbek, Türkmen vb. keçe evi, tek, iki ve üç bölmeli evleri ile Osmanlı devri göçer evi, yer ev, iki katlı evleri, ev plânları, inşa malzemeleri ile ev eşyaları gibi hususlardan hareket ile Kazak, Türk ve Rus kaynaklarından ulaşabildiklerimiz ölçüsünde mukayeseli olarak değerlendirip, yorumlamaya çalışacağız. Rusçada halen Kirpiç (Kerpiç), Oçağ (ocak) şeklinde ifade edilen Türk evinin hususiyetlerinin bilhassa Rus kültürünü derinden etkilemesine rağmen, Sovyet devrinde yapılan araştırmalarda, bu hususla ilgili her türlü bilgi ve birikimin Ruslara mâl edilmesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Türk Evi, Türk kültürü, Rus dili, Rus kültürü.

Some Evaluations of Historical Turkish House in Turkistan and Turkey

Abstract

One of the most important gifts that Turks gave to the world is *ev* (house) which is built considering people's health and needs. We, in this paper, try to evaluate the felt house (*keçe ev*) and one, two, three parts-houses of Kazakh, Uzbek and Turkman's etc., also the nomad house, the ground house (*yer ev*), the two story house of the Ottoman period in the light of Turk, Russian and Kazakh sources comparatively. Characteristics of the Turkish house which is stated as *kirpiç* (*kerpiç*) and *oçag* (*ocak*) in Russian language effected on the Russian culture deeply. Despite that, in the Soviet period researches these facts were ignored and emphasized the Russian culture. We point out that situation.

Keywords: Turkistan, Turkish house, Turkish culture, Russian language, Russian culture.

* Bu makale Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde 24-29 Ağustos 2009 tarihinde düzenlenen CIEPO Ara Sempozyumu Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Kültürünün Orta Asya'daki Kökleri adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Çağış Yerleşkesi Balıkesir, nsimsir@balikesir.edu.tr.

1. Giriş

İçinde yaşadıkları coğrafya ister istemez toplumların uğraşlarını ve yaşam biçimlerini önemli ölçüde belirleyip, biçimlendirmiştir. Eski Türk evi insan hayatına paralel olarak şekillenmiştir. Çok eski tarihlerden itibaren tek tanrı inancına sahip olan Türkler, insan hayatının geçiciliğini göz önünde bulundurarak, gündelik hayatın geçtiği meskenlerini de elbette iklim, doğal şartlar ve maddi imkânlar göz önüne alınarak, ama sade olarak tasarlamışlardır. Buna mukabil toplumsal yapılar ve dinî yapılar ise kalıcı olarak plânlanıp, inşa edilmiştir.

Eski Türk evi işte bu özellikler göz önünde bulundurularak mevsimlik hayata uyumlu ve kolayca kurulup, nakledilebilen kıl veya keçeden yapılmıştır. Zaman ilerledikçe değişen şartlar ile birlikte ahşap, kerpiç, taş ve nihayet betonarme evler geliştirilmiştir.

Türk evi tek parça olup, içinde bölmeler veya gözler bulunmaktaydı. Gündelik hayat, evin kapısının önündeki yerde geçer ki buna "hayat" denilmektedir ki, kapıların önünde yaşanan yer anlamındadır. Türk evi insan boyu ile aynı boydadır. Ortalama 2,5 - 3 m. yüksekliğindedir. Daha yüksek evlere ise, Han-evi Haney=Hanay denilmektedir¹.

Beylerin, Hanların ve Sultanların "ev"leri kesinlikle sade insanın evinden daha yüksek olduğundan, iki katlı evler bu şekilde isimlendirilmişlerdir. İki katlı evlerin oturlan yerleri üst kat olup, alt kat işlemez. Osmanlı sultanları, seferleri esnasında bir yerde konakladıkları zaman kendi ikâmetgâhlarını kesinlikle ötekilerin üstüne yaparlardı. Eğer tabii bir yükselti yoksa sun'î olarak oluşturulan tepe üzerine çadırını kurdurturlardı. Han'ın çadırı birçok gözlü olan otağdır. Otağ sancak=Sultan tepesi üzerinde olup, bölme/gözden odaya geçişin bir adımı olmuştur².

Türk evinde, evin hemen hemen bütün eşyasının koyulduğu yere yüklük adı verilmektedir. Bu göçürülebilir evin uzantısı olarak yorumlanmakta bunun için bu adı aldığına işaret edilmektedir.

Türk köylerinde tuvalet=helâ evin dışındadır. Kazak Türklerinin helâya at ile gitmeleri rivayeti de kesinlikle Türklerde helânın evin dışında ve uzağında bulunması gerçeğine işaret etmektedir³.

Türk evinin Osmanlı ülkesindeki görünümü bu evin kökeninin Türkistan'da, bugün Boz-ev veya keçe ev denilen yapılar olduğunu göstermektedir. Zira yakın yıllara kadar Anadolu'nun bazı köşelerinde keçe

¹ Baykara, Tuncer, Türk Kültürü, İstanbul, 2003, s. 167.

² Baykara, Tuncer, a.g.e., s. 168.

³ Baykara, Tuncer, a.g.e., s. 169.

örtülü göçürebilir evlere rastlanmaktaydı. Hatta bu evden hareketle oluşturulan evin temel özellik ve eşyası halen devam etmektedir⁴.

Bugün içinde yaşadığımız kerpiç, taş veya ağaç duvarlı evler ise belli bir tekâmül izlemişlerdir. Öncelikle keçe örtülü evlerin etrafında ağaç duvarlar belirmiş, bu duvarlar rüzgârın sık ve sert estiği yerlerde taştan yapılmasına sebep olmuştur. Böylece bir süre sonra devamlı kalınan ev yapıları ortaya çıkmıştır. Bu durum farklı Türk gruplarında farklı bir gelişim izlemekle birlikte umumiyetle XII. Yüzyıldan başlayarak XIX. Yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür.

Arkeolojik kazılar Türklerin dünya medeniyet tarihine katkılarından birinin de evler olduğunu göstermektedir. Zira Altaylarda insanlık tarihinin en erken devirlerine tarihlenen tek gözlü ağaçtan yapılmış ev bulunmuştur. Türk inşaatçılığı ağacın dalı gibi giderek gelişmiştir, onun izlerini takip etmek mümkündür. Türk inşaatçılığının kademe kademe nasıl büyümesi ve gelişmesi bazı çevreler tarafından göz ardı ediliyor ya da kasıtlı olarak reddediliyorsa da, bu hal onun varlığını ortadan kaldırmamaktadır.

Söz gelimi kulûbe diyebileceğimiz yapılar çok kullanışlı ve pratik olarak sekizgen olarak inşa edilmiştir. Ki bu çok küçük alanda bile büyük kullanım imkânı sağlıyordu. Basit olarak çok küçük duvar, çok konforlu ev olabilir. Malzemeleri ve ısıtmayı ekonomik olarak kullanmak, inşaat sistemi olarak sekizgen modelin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kazakistan devlet müzesinde keçe evin ilk şekli böyle köşeli bir yapı olarak sergilenmektedir.

Türklerin icatları hakkında hatıraları fark etmeden başka milletler muhafaza ediyorlar. Mesela Ruslarda, Ukraynalılarda bunların Türkçe isimleri yaşıyor. Bu Türk icatlarının başlıcaları paralar, demir paralar, kitaplar, dökme demirler, çelik, soba, ocak, tuğla, izbe... daha bir çok icat mevcut sucuk, yoğurt Avrupa'da çok sevilmiş olan yiyeceklerde Türk buluşu, Türkçeden kelime olarak çevirsek ekşi süt "ayran" da Türk buluşudur⁵.

2. Türklerde Ev

Ev tabiri Türkçenin en eski kelimelerinden biri olup, Türk medenî hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. Esasen belirli bir evi, meskeni bulunması doğrudan doğruya yerleşik hayatla ilgili bir tabirdir. Türk hayatı çok eski zamanlardan beri iklime dolayısıyla da geçim kaynaklarına bağlı olarak yaylak ve kışlak arasında geçiyordu. Eski Türklerde "yurt" kelimesi yalnız ev ve çadır manasına gelirdi⁶.

Ev Türklerin çok eski tarihlerden beri muhtelif şekillerde inşa ettikleri bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Deşt-i Kıpçak göçebe sakinlerinin biri iki,

⁴ Baykara, Tuncer, a.g.e., s. 169.

⁵ Аджи, Мурад, Азиатская Европа, Москва, 2006, s.27.

⁶ Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş (Türklerde Ev Kültürü Göktürklerden Osmanlılara), III, 2000, Ankara, s. 1.

diğeri dört tekerlekli iki çeşit arabaları vardı. Bu arabalar ağırlıklarına göre at, öküz ya da develer tarafından çekilirdi. Arabanın dingil ve tekerlekleri genellikle huş ağacından ve ağacın kolay büküldüğü Nisan ve Mayıs aylarında yapılırdı. Üzerindeki tente kısmı ise yazın hazırlanırdı. Göçer-evliler kendilerini savunmak için kamplarının çevresini bu arabalar ile çevirirlerdi. Bozkır halkının evleri de bu çadırlardı. Şerafettin Yezidî 1391 yılında Timur'un Deşt-i Kıpçak'a düzenlediği sefer sırasında "bu sonsuz çölde bozkırlıların evleri çadır kutarmedir" demektedir. Bunlar sökmeyen yüklenip indirilecek şekilde yapılırlar, hareket ve göç sırasında çadırları arabaların üzerine koyarak gidiyorlar demektedir. Bir başka örnekte Mihrimannâme-i Buhara da bulunuyor, 1509'da Özbek lider Şeybanihan ordusuyla Kazakların üzerine yürüyüp, Caniş Sultan'ın ulusuna varınca, Kazakların münakale için tekerleklerin üzerine koydukları evleri gördüğünü belirtmektedir. Tekerler üzerine oturtulan evleri pek çok orta çağ yazarı tasvir etmektedir. İbn-i Ruzibân " Ah ne güzel çadırlar" diye şaşkınlığını belirtmiş, tıpkı yüksek yerlere bina edilmiş şatolar, açık alana kurulmuş ahşap evlere benzediğini ifade etmiştir.

I. Barbaro'nun anlattığına göre bu tekerlekli evler bir buçuk adım çapında çember bağlanır. Sonra bunların araları kamış hasırlarla kapatılıp, üzerine araba sahibinin maddi durumuna göre keçe veya çuha çekilir. Aynı yazar Kıpçakların yerleşmek istedikleri zaman bu evleri arabalardan indirerek içinde yaşadıklarını da yazmaktadır.

İbn-i Ruzbihan'ın ifadesiyle bu "seyyar evler" in ön ve arka kısmına parmaklı pencereler konulup, "çok güzel ve ustaca yapılmış keçe perdelerle " kapatılırdı. Araba üzerindeki evlerin sayısı, büyüklüğü ve içindeki eşyalar sahiplerinin zenginliği ve soyluluğunu ifade ederdi. Sultan ve asilzadelere ait olan araba üzerindeki evlerin döşemesi çok zengin ve şık olup, içine 20 veya daha fazla kişi sığabilirdi. Bu büyük çadırın yüklendiği arabayı birkaç deve çekerdi. Bu hareketli ve yüksek temel üzerindeki evler insanı şaşkına çevirecek kadar güzel, göz alıcı bir ustalıkla yapılıyordu.

Bu tekerlekli çadırlarda yaşayanlar her ne kadar çoğunlukla kadın ve çocuklar ise de arabaların üzerinde "kendilerinden emin bir şekilde, korkusuzca" gezerlerdi. Büyük arabayı süren kişi onu çeken atın veya develerden birinin sırtındaki eyere otururdu. Elinde büyük bir kamçı ve hayvanları yolda sağa sola yönlendirmek için kullandığı uzun sırık bulunurdu. Arabalara çoğu kez atlı insanlar refakat ederlerdi. Bunlar yokuş tırmanırken oka bağladıkları iple çekilmesine yardım eder, bayır aşağı inerken de tekerlekleri frenleyerek, çadırların güvenliğini temin ederlerdi. Altınorda Hanı Uluğ Muhammed Hanın 1436 Haziranında Don'a yaklaşıp, bütün halkı araba, hayvan ve tüm eşyaları ile birlikte iki gün içinde nehirden geçirdiğini bunun içinde alışılmış geçiş usullerini değil, nehir boyundaki kuru ağaçlardan salları yapıldığını, kamış hasırları salları ve arabaların altına bağlayarak, atların karşı sahile yüzerlerken çekerek karşıya geçtiklerini yazmaktadır.

Deşt-i Kıpçak sakinlerinin yegâne kulübesi ve nakliye aracı olan bu araba evler XVII. yy'da ortadan kalktı. Deşt-i Kıpçak sakinlerinin kullandıkları bu araba evler ile ilgili son bilgiler XVII. Yy başlarına aittir. Daha geç kaynaklarda ise sadece çift tekerlekli arabalardan bazen daha büyük ama sökülüp takılabilen çadırlardan ve portatif kulübelerden bahsedilmektedir. Tekerlekli arabalardan sökülüp takılabilen çadırlara geçiş, Deşt-i Kıpçak halkının otlaklarının daralması ve hayvan sayısının azalmasına bağlantılı olmalıdır. Kazak tarihinde bu dönem XVII. Yy'a rastlamıştır. Bunun sebebi de Oyratlar ile olan mera savaşlarıdır⁷.

Hayvancılık ile uğraşanların hâlâ en yaygın ev tipi olan Kazakların Keçe ev (kiyüz üy) dedikleri çadırıdır. Bu rahat ve basit kulübe kolay sökülebilmekte, tamir edilebilmekte ve hayvanlar üzerinde taşınabilmektedir. Sökülmüş bir çadır rahatlıkla bir deve sırtına yüklenebilecek ağırlıkta idi. Çadırın ağaç iskeleti 3 parçadan oluşur;

1. İnce dallardan yapılan ve kerege denilen parmaklık. Bu parmaklık sayıları 4-12 arasında değişen ve çadırı çepe çevre saran kanatlarla desteklenir

2. Çadırın kubbesini oluşturan ve uvki denilen uzun sırtıklar

3. Dumanın çıkmasını içeri ışık girmesini sağlayan ve şarırak denilen ağaç halka çadırın ağaç iskeleti üzerine keçe gerilerek iplerle bağlanır. Kışın içi sıcak olması için iki kat keçe ile örtülür ve temel kısımlarına toprak veya kar kürenir. Kerege ile keçe çadır yıkı çobanları, sefere çıkan askerler ve kervanlarla yolculuk eden tacirler tarafından kullanılırdı. Üçüncü tip çadıra kalmak-uy veya torgout-uy denilmekte ve geleneksel Kazak evine göre daha koniktir⁸.

3. Göçer-ev(li)

Göçebe sözü bu anlamda Türk iklime ve geçimine dayalı hayat tarzını yansıtmadığı için Prof. Dr. Tuncer Baykara "göçer-evli" tabirini tercih etmiştir ki, Türklerin önemli bir kısmı (şehirliler dahil) yazları belirli aylalarda, kışları ise yine belirli kışlaklarda kalırlar ve bunu muntazam bir şekilde sürdürürlerdi demektedir. Bu şekilde "yarı göçebelik/ semi nomadizm" denilen bir iskân türü yaratmış olduklarının altını çizmiştir⁹.

Kazaklar ekonomik uğraşları koyun, at ve devenin yanında büyükbaş hayvanlar ve keçi yetiştirirler. XVI. Yy 'a ait bir kaynak "her ulusun başında bulunan sultanın tebasıyla birlikte herhangi bir bölgede yani eski yurttan kaldığı" yazılı Hanlığın sınırları içindeki bölgenin taksimi Cengizhan'ın "Yasası"na göre yapılmıştır. Sadece sürü sahipleri göç eder fakirler bütün kışı nehir kenarında geçirirler. Birkaç yüzyıllık tecrübeler dayanan göç kuralları, mevsimlere göre kışlık (kıstav), ilkbaharlık (köktev), Yazlık (cavlav) ve güzlük (küzuv) olmak üzere dörde ayrılırdı. Deşt-i Kıpçak halkı yıkıların peşine takılarak ot ve su

⁷ Klyashtorny, S.G. – Sultanov, T.İ., a.g.e.,336-338.

⁸ Klyashtorny, S.G. – Sultanov, T.İ., a.g.e., 339.

⁹ Baykara, Tuncer, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul, 2004, s.139 -140.

durumuna göre pasif bir şekilde oradan oraya dolaşan haneberduş insanlar değillerdi. Esasen şimdiki bozkırlarda yaşayan o dönemin insanları yarı göçebe idiler. Yaptıkları yazlık meralardan kışlık meralara göç etmekte¹⁰.

Kışlık meralar, genellikle nehir kenarlarında yer alırdı. Nehir kenarında bulunan kesif sazlık ve çalılıkların hayvanları soğuk kış günlerinde tipiden korunması, yem ihtiyacının kısmen karşılanması ve ayrıca göçebeler tarafından yakacak olarak kullanılması bu tercihte önemli bir rol oynardı. Bazı nehirler özellikle Seyhun(Sir-Derya) kışlık mera yönünden zengin olan orta ve aşağı akımlarındaki bozkır ve ovaları tercih ederlerdi. XVI. Yy Kazak kışlakları Kara kurum, Balhaş Gölü ve Ural Nehri Sahilleri v.d. yerlerdeydi. Oba ve kışlaklar otlaklar bol olsun diye bir birine uzak yerlerden seçilirdi. Ancak kışın kar ve buz olunca haberleşme kesilirdi.

Kıpçak göçer-evlilerin kışlık obaları farklı şekilleri olmakla birlikte genellikle bunlar içinde daima ateş yakılan küçük çukurlar içinde kurulmuş, çevresi karla örtülü çadır ve araba yurtlardan oluşur, hayvanlar içinse genellikle kamış, kıy (kığ, kemre) ve koyun dışkısından ağıllar yapılırdı. Eski kaynaklarda ağıl şeklinde zikredilen kelime modern Kazakçada köre ile karşılanmaktadır¹¹.

Kışlaklar sonbahar obalarından yüzlerce kilometre uzakta olup, oraya bir kaç ayda ulaşılır. XVIII - XIX. yy'da bir aulın bütün eşyası ve keçe çadırları develere yüklenir, yol boyunca 25-30 km.lerde bir mola verilirdi. O sırada göçler aullar halinde değil, bütün bir ulus olarak yapılır ve yüzlerce insan ve hayvan yavaş yavaş yol alır, fakat aynı anda ilerler. İnsan ve hayvan sayısı çok fazla olduğundan önde gidenler arkadan gelenlerin mera ve bitki örtüsünü mahvetmemek için geniş bir alana yayılarak yol alırlardı. İki kanat arasındaki mesafe yaklaşık 190 km. kadardı¹².

Göç halindeki Kıpçaklar gözlemcilerin belirttiğine göre tamamıyla araba ev şeklinde olup, uzaktan bir şehir görünümündeydi ki, yaklaşık olarak 1000'den fazlaydı¹³.

Kazakların göçü ile ilgili XVI. yy'a ait bir kayıt yollarda susuzluk çekmemek için göçün kar henüz kalkmadan başladığı ve arabalar arasında birer adımlık mesafe bırakılarak yapıldığı şeklindedir¹⁴.

Bugün az da olsa Anadolu'da bu mânâ da devam etmekle birlikte, maddi imkânları elverdiği ölçüde hem Anadolu hem Asya Türkleri "yazlık", "bağ evi",

¹⁰ Klyashtorny, S.G. - Sultanov, T.İ. , Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı, (Çev. Ahzen Batur) İstanbul, 2003,332-333.

¹¹ Klyashtorny, S.G. - Sultanov, T.İ., a.g.e., 333-334.

¹² Klyashtorny, S.G. - Sultanov, T.İ., a.g.e., 335.

¹³ Klyashtorny, S.G. - Sultanov, T.İ., a.g.e., 336.

¹⁴ Klyashtorny, S.G. - Sultanov, T.İ., a.g.e., 336.

Rusça “daça” yani “şehir dışında bahçeli ev”e sahip bulunmaktalar. Tatillerini bu mekânlarda geçirmektedirler.

4. Kazakistan ve Orta Asya'nın Tarihi- Etnografik Materyallar Atlası Adlı Esere Göre Evler

1961 yılında Moskova-Leningrad'da yayınlanan “Kazakistan ve Orta Asya'nın Tarihi -Etnografik Materyallar Atlası” adlı eserde Kazakistan'ın yerleşim tarihi ve ev hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu eserde Kazakların yerleşik hayatının tarihi ve yerleşik hayatla ilgili buluntuların çok zengin olduğu belirtilmiştir.

XVIII. Yy.'da Georgi ve Pallas'dan, XIX. Yy. Levsin, Vlamberg ve Krasovskov v.d. 'den evlerle ilgili yeterli malzeme kaldığı belirtilmiştir¹⁵. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Kazak göçer-evleri (koçeva kazakskava jilitşah) (yurta)lar hakkında birçok ilginç bilgiler bulunmaktadır¹⁶. Bu bilgiler arasında yurta/keçe ev ile ilgili olarak Kazaklar, Kırgızlar, çeşitli Türkmen grupları, Karakalpaklar, Özbekler... v.b. ortak özelliklere sahip bulunduğu ortaya çıkmıştır. Evlerin dışı hemen hemen hepsinde benzer ve sade iken, içleri çok renkli ve şatafatlıdır. Evin kuruluş biçimi ve iç süslemeler boy ve kabilelere göre değişiklik arz etmektedir.

Keçe evin dışında Kazaklar da tıpkı Türkiye Türkleri gibi giderek kalıcı yapılara yönelmişlerdir. Önceleri toprak evler inşa etmişler, sonra tek katlı iki odalı ve odalara bitişik ahırlar inşa etmişlerdir. Özellikle Orta Kazakistan'da görülen Kışlık Kazak evleri iki odalı olup, büyük baş hayvanların ahır ve bitişğinde büyükbaş hayvanların toplandığı avluyu ihtiva ediyordu. Kazakistan'da bulunan 3. tip ev ise sofa, aşhane, oturma odası(evi), köşe odadan(ev), ambardan oluşuyordu. Kazakistan'da günümüz çağdaş evlerine kadar evlerin büyük bir kısmında camlı pencere bulunmuyordu. Yerde yemek yenip, uyunuyordu. Evlerde masa ve karyola bulunmuyordu¹⁷.

5. Rusçadaki yerleşim ile ilgili Türkçe kelimeler

Tablo 1'de tespit Türkçeden Rusçaya geçmiş olan kelimeler çıkarılmıştır. Kelime sayısının araştırmanın süresi ve kaynak sayısı artıkça artacağına inanıyoruz. Ocak, kerpiç, tandır, ambar, kışla, sandık, torba ve yük/yüklük gibi kelimeler Türkçe'den aynen ve her hangi bir anlam değişmesine uğramadan

¹⁵ Georgi, I, Apisaniye vseh obitayutşih v Rasiyskam gasudarstve naradov, ç. I, SPB, 1773; A. Levşin, Apisaniye Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysatskih ord i stepey, ç.III, CPB, 1832; Blamberg, Vayenno-statistiçeskoye apisaniye Zemli Kirgiz- Kaysakov Orenburgskava vedomstva.Vayenno-statistiçeskoye abazreniye Rasiyskoy İmperiy,CPB, 1848, XIV, ç.3, Krasovvskiy, Oblast' Sibirskih Kirgizov. Materialı dilya geografii i statistiki Rasiy, CPB, 1868.

¹⁶ Levanevskiy, M., Oçerki kirgizkih cetepey Embenskova uyezda. Zemlevedeniye, 1895, No. 2-3,III n.E. Zimovki i drugiye pastayanniye soarujeniya koçevnikov Akmlsinskoy oblasti. Zapiski Zap.-Cib. Atdela Russkava geografıçeskava obştestva 1894, t.XVII, vıp.1.

bita kirgiz Semipalatiskoy oblasti. Patyatnayabkinijka Semipalatinskoy oblasti na 1901 g. Vıp. V.

¹⁷ Kultura i bit Kazaxckova kolhoznova aula, Haz. A.H.Margulan , V.V. Vostrov, Alma-ata, 1967, 114.

Rusça'ya geçmişlerdir. Rusların Altın Orda'nın mirasına ve XVIII. Yüzyıldan itibaren de Türkistan'a sahip oldukları düşünüldüğünde, Türkçeden yerleşik hayatla ilgili kavramların Rusça'ya aynen girmesi tesadüfî değildir.

Tablo 1. Türkçeden Rusçaya geçmiş olan kelimeler.

Türkiye Türkç.	Azer.T.	Başkurt T.	Kazak T.	Kırgız T.	Özbek T.	Tatar T.	Türkmen T.	Uygur T.	Rusça
Ocak (656)	Ocag	usak	ocak/ şanırak/üy	Oçok	Oçák	uçak	Öcak	oçak	Oçag
Kerpiç (468)	Kärpic	Kirbis, siy kirbis (saman)	kirpiş	kıçkaç	Çışt	Kirpiç,çiy kirpiç (saman)	Çiğ kerpiç	hiş	Kirpiç, saman
Tandır (846-7)	Tändır	tandır	tandır	tandır	tändır	tandır	tandır	Tonu(r)	tandır
Ambar (18-9)	Anbar	ambar	kamba	Kampa, ambar	ámbar	ambar	ammar	ambar	ambar
Sandık (742-3)	Sandıg	handık	sandık	Sandık	sändig	sondık	sandık	sanduk	Sunduk
Torba (898-9)	Torba	Tok, torba	dorba	Kap, torbo	torvä	Kapçık,tok, torba	Halta,törba	Torva, mişkap	Torba, meşok
Yük/ Yüklük Margulan/ 113			Jük						Djük

I. Petro ile birlikte Rusya Avrupa'dan etkilenmeye başlamış, XVIII. Yüzyıldan itibaren bu süreç yoğunlaşmış, XIX. Yüzyılda aşırı Avrupa hayranlığı törpülenmek istenmişse de, Rusların da eski tarihlerde göçebe hatta yakın tarihlere kadar toplayıcılık ve avcılık (unutulmamalı ki Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan ithal ettiği ürünler arasında kürk, bal v.b. ön sırada) ile geçindiği düşünüldüğünde, Türkistan'da eski şehirlerde su kanal, kanalizasyon v.b. bulunması Türklerin yerleşik medeniyetinin Ruslar üzerindeki etkilerini açıklamaya kafî geleceğini düşünüyoruz.

Türkçeden Rusçaya geçen ve anlam daralmasına uğrayan "saray" tabiri de böyledir. Türk ticari hayatının bir parçası olan "kervansaray" kelimesi dolayısıyla Rusçaya geçmiştir. Kervansaray'da tüccarlar ve hayvanları güvenle dinlenip yollarına devam edebilmekteydiler. Zamanla "kervan" kısmı düşmüş olup, "saray"1.ambar 2.Han gibi bir yer olarak ifade edilmektedir¹⁸.

6. Türk - Rus Evi ile ilgili benzerlikler

Rusların içlerinde yaşadıkları evler ile ilgili eski kayıtlara ulaşamadık, ancak bilhassa ormanlık bölgelerde özellikle Karadeniz'in kuzeyinden içlere doğru olan bölgelerde VIII. yy. X. yy. ilk yarısına kadar yarı yerleşik hayata sahip olanlar içinde ocağı bulunan yontulmuş ağaç kütüklerinin üst üste konulması ile yapılmış yer evlere sahiplerdi¹⁹. IX - XIII. Yüzyıldan itibaren yine ağaç

¹⁸ Şçerbinin, V.G., Balşoy Russko-Turetskiy Slovar', Maskva, 2006, s.514.

¹⁹ Rabinoviç, M.G., Oçerki Material'noy Kul'turny Ruskova Feodal'nova Garada, Akademiya Nauk SSSR, Maskva, 1988, 9 - 11.

malzeme kullanılarak küçük pencereci, içinde yine ağaçtan basit eşyalar bulunan tek odalı, bahçesinde kuyusu, banyo ve tuvaleti bulunan evler inşa edilmiştir²⁰. XVII- XVIII. Yüzyıldan itibaren tek katlı, tek, iki ve üç odalı pencereci, ısınma ve yeme ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli malzemeleri havi ve çatılı evler inşa edilmeye başlanmıştır²¹.

Rus evleri de Türk evleri gibi insanların yaşadıkları asıl ev kısmından başka, ambar, ot ambarı, ahır, tavla(at ahır), mahzenden oluşuyordu. Evlerde kendine özgü hamamlar yaygın değildi. Rus kaynakları bu durumu toplu hamamların gelişmesine bağlamaktadır²². Evlerin içinde hamamlar önceleri merkezi ve kuzey Rusya'da görülürken, sonra batıya ve güneye doğru yayılmıştır.

Güney Kazakistan'da banyo/hamamların bulunan hamamlar XIV-XV. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir²³. Türklerin hükmettikleri büyük şehir ve saraylarda ayrı olarak yapılmış hamamlar vardı. Fakat evlerde de, ayrıca bir yıkanma yeri bulunurdu²⁴. Bu anlamda hamam kelimesi Arap-Fars kültüründen Türklere ne zaman geçmiş tam olarak bilmiyoruz. Ancak Mısır ve Kıpçak Türklerinde hamam için ılı-su veya yılı-su denilmekte ki bu anlamıyla Kuman Türklerinde de görülmektedir²⁵. Eski Rus hamamlarından bahsederken "banya" kelimesi kullanılmaktadır, Türkistan'da en eski hamamları anlatırken de eserler aynı kelimeyi telaffuz etmektedir. Oysa Rusçada hamam "vana" anlamına gelmektedir. Biz dilci değiliz, ancak "suya banmak" ile "banyo" arasında bir irtibat kurulabileceğini düşünüyoruz. Gerçi TDK internet sözlüğünde banyo kelimesinin İtalyanca "bagno" sözcüğünden geldiği yazılıysa da, İtalyancaya pek çok Türkçe kelimenin sızmış olması ve bu kelimenin Türkistan'da da kullanılması bizi böyle bir düşünceye yöneltmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nasıl ki umumî hamamların yanı sıra büyük konaklarda, âyan saraylarında, varlıklı kişilerin evlerinin yanında küçük ölçüde özel hamamlar²⁶ varsa, Ruslar da kendisine mahsus evin yanında hamamı bulunmaktaydı. Hatta avamın gittiği hamamlara, ileri gelen ve zengin aileler gitmezdi. Osmanlı Devleti'nde de ve genel olarak Türklere de durum benzer idi.

Osmanlılar devrinde de içinde yaşanan coğrafyaya göre yer evlerden, tek katlı ahşap, kerpiç, toprak, iki, üç, katlı evler inşa edilmişlerdir. Köylerde daha mütevazı olmak ile birlikte şehirlerde çok katlı evler, bahçeli, tuvalet,

²⁰ Rabinoviç, M.G., a.g.e., 1988, 1-19..

²¹ Rabinoviç, M.G., a.g.e., 1988, 96 -97.

²² Rabinoviç, M.G., a.g.e., 1988, 94.

²³ Baypakov, K, Drevniye Garada Kazahstana, Almatı, 2007,219.

²⁴ Ögel, Bahaddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, III, Ankara, 2000, 107.

²⁵ Ögel, Bahaddin,a.g.e., 108.

²⁶ Eyice, Semavi, "Hamam", DİA, C.15, İstanbul, 1997, 412.

gusülhane, ocak, ekmeğin pişirmek için fırına ihtiva ediyorlardı. Rus evlerinde olduğu gibi evin yanında veya altında ahırlar bulunuyordu.

XVI. yüzyılda Osmanlı evi kırsal kesim ve şehir arasında tabii olarak birtakım farklılıklara sahip idi. Kırsal kesimde daha basit özelliklere sahipken, şehirde insanların her türlü ihtiyacına göre tasarlanmış evler bulunmaktaydı. Nitekim Busbecq ön yargısına rağmen aşağıda iki ev tipini etraflı bir şekilde tanımlamıştır.

“...Amasya'nın ne evlerinde, ne sokaklarında göze çaracak bir güzellik yok. Evler, hemen hemen İspanya'da tatbik olunan usul dairesinde, çamurdan yapılmıştır. Damlar düzdür, topraktır, çatı duvarı yoktur. Eğer dam yağmurdan yahut rüzgârdan bozulacak olursa eski sütun parçalarından birini bir silindir makamında kullanıyorlar, damın üstünde öteye beriye yuvarlıyorlar, damın sathını tekrar sıkı hale getiriyorlar. Halk yazın damlarda açık havada uyuyor. Bu havalide yağmur ne çoktur, ne sık. Fakat yağmur yağacak olursa, sokaktan geçenlerin esvapları çamurdan pek berbat olur. Çünkü çamurlar her tarafta damlardan sokaklara akarlar²⁷. ”

Busbecq tek katlı ve toprak damlı ve loğ taşı ile sıkıştırılıp, düzleştirilen evlerden bahsetmektedir.

Edirne dönüşünde Busbecq oturduğu evi şu şekilde tanımlamıştır; “ ... İstanbul'un en kesif surette kalabalık bir yerinde kâin idi. Arka pencereler uzaktan, gayet güzel, denizi görüyorlar. Mamafih yunus balıklarının suda oynadıklarını görebilecek kadar denize yakını. Uzaktan, Asya'daki Olympus dağı daimî surette beyaz karlı tepesi ile fark ediliyor. Evim bütün rüzgârlara açıktır. Bundan dolayı sıhhi bir ikametgâh telâkki olunuyor. Mamafih, Türkler ecnebîlere bu gibi şeyleri çok gördüklerinden, pencerelere demir parmaklıklar koymak suretiyle nezareti kesmekle de iktifa etmeyerek tahta perdeler çekmişler, hem manzaradan, hem taze havadan istifadeye mani olmuşlardır. Bu, komşuların şikâyeti üzerine yapılmış gibi görünüyor. Çünkü onlar Hıristiyanların kendi hususî hayatlarını seyrettiklerini iddia etmişlerdir. Bina tam bir murabba (kare) teşkil ediyor. Ortada büyük bir avlu vardır. Avluya bir kuyu kazılmıştır. Yalnız üst katta oturuluyor. Önünde bir veranda vardır ki, firdolayı devam ediyor. Arkada odalar yapılmıştır. Veranda dahili kısmı teşkil ediyor ve avluya bakıyor. Odalar haricî kısmı vücuda getiriyor. Hepsinin kapıları verandaya açılıyor. Odaların sayısı çoksa da küçüktür. Hepsinin büyüklükleri birdir. Tıpkı manastır hücreleri gibi. Binanın cephesi sokağadır. Sokak saraya gider...²⁸”

²⁷ I. Mektup Viyana 1 Eylül 1555, Busbecq, Türk Mektupları (çev. H.C. Yalçın), İstanbul, 1939- s. 80.

²⁸ III. Mektup , 1 Haziran 1560, Busbecq, a.g.e., s. 123.

XVIII. yüzyılda Türkiye’de de özellikle şehirlerde ev mimarisinde büyük gelişmeler kaydedilmiş, özellikle zengin konak ve bahçeleri her türlü lüks ile donatılmıştır.

Evler genellikle tek katlıdır. Zemin seviyesi iç avlunun devamı olarak boş bırakılmış olup, ev birinci katta yer almaktadır. Ancak düşük gelirli zemin kattan ibaret evlerde, yüksek gelir grubuna mensup olanlar iki katlı evlerde oturuyorlardı. Üç katlı evler ise şehir topografyasına hakim noktalarda inşa ediliyordu²⁹.

7. Sonuç

Tebliğimizde Türklerin Türkistan’dan Anadolu’ya ev inşasından ev ile ilgili kelimelere kadar ortak değerlere sahip olduklarına dikkat çekmeye çalıştık. Konunun çok geniş, malzemenin dağınık olması bizi olumsuz etkilemekle birlikte, gerek folklorik gerekse arkeolojik veriler Türklerin medeniyet tarihine katkılarından birinin de insanın gıdadan, temizliğe, ekonomik uğraşına kadar her türlü ihtiyacına cevap verecek şekilde tasarlanmış evler olduğu görüşümüzü ispatlamaktadır.

Türkiye Türkleri gibi Asya Türkleri de Kazaklar başta olmak üzere ev inşası hususunda tabiatın farklı etkileri hariç tutulduğunda aynı süreçlerden geçmişlerdir. Bu çalışma sınırlı bir zaman diliminde yapıldığı için Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçeleri arasında tablo, biraz da Rusçaya aynen girmiş olan kelimeler tercih edildiğinden eksiktir. Söz gelimi Alev hane, duval (devor Özb., Tacik.; dual Kaz.; divar Türk.), Kazandık (soba), oba, saman, sayavan(çatıdaki teras), sufa/sofa, Tam/dam, Tandır(ekmek için fırın), hauz (havuz Türkmen; havuz Özb.;havız Karakalpak), hane=hana, havlu=havli=avlu, Çırağ=Çıra...v.b. ev ve müştamilâtı ile ilgili pek çok kelimeye yer verilmemiş sadece şeklen üzerinde durulmuştur.

Çok erken tarihlerden itibaren Türkler ile komşu olan Rusların önce bu sebeple XV- XIX. Yüzyıllar arasında Türk topraklarını ele geçirmelerinin bir neticesi olarak Türk kültüründen etkilenmişlerdir. Yukarıda tespitini yaptığımız bir kısım kelime bunu desteklemektedir. Çalışma derinleştirildiğinde bilhassa XIX. Yüzyıl öncesi kaynaklara ulaşıldığında bu tezimizin daha da kuvvetleneceğini düşünüyoruz. Zira XIX. Yüzyılda Rusça’daki Türkçe kelimeler ayıklanıp, yerine İngilizcem kelimeler yerleştirilmiştir.

8. Kaynaklar

Аджи, Мурад, 2006, “Азиатская Европа”, Москва.

BAYKARA, T., 2003, “Türk Kültürü”, İstanbul.

²⁹ Cansever, Turgut, “Osmanlı Şehri”, Osmanlı Ansiklopedisi, V, İstanbul, 1993, 157.

BAYKARA, T., 2004, "Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi", İstanbul.

BAYPAKOV, K., 2007, "Drevniye Garada Kazahstana", Almatı.

BLAMBERG, 1848, "Vayenno-statistiçeskoye apisaniye Zemli Kirgiz- Kaysakov Orenburgskava vedomstva. Vayenno-statistiçeskoye abazreniye Rasiyskoy İmperiy", CPB.

BUSBECQ, 1939, "Türk Mektupları" (çev. H.C. Yalçın), İstanbul.

CANSEVER, T., 1993, "Osmanlı Şehri", Osmanlı Ansiklopedisi, V, İstanbul.

EYİCE, S., 1997, "Hamam", DİA, C.15, İstanbul.

GEORGI, I, 1773, "Apisaniye vseh obitayutşih v Rasiyskam gasudarstve naradov", ç. I, SPB.

KLYASHTORNY, S.G. - Sultanov, T.İ., 2003, "Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı", (Çev. Ahzen Batur) İstanbul.

KRASOVVSKIY, S.G., 1868, "Oblast' Sibirskih Kirgizov. Materialı dilya geografıy i statistiki Rassiy", CPB.

....."Kultura i bit Kazaxckova kolhoznova aula", Haz. A.H.Margulan , V.V. Vostrov, Alma-ata, 1967.

Levanevskiy, M., 1894, "Oçerki kirgizkih cetepey Embenskova uyezda. Zemlevedeniye, 1895, No. 2-3, III n.E. Zimovki i drugiye pastayanniye soarujeniya koçevnikov Akmolsinskoy oblasti". Zapiski Zap.-Cib. Atdela Russkava Geografiçeskava Obştestva.

LEVŞİN, A., 1832, "Apisaniye Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysatskih ord i stepey", ç.III, CPB.

ÖGEL, B., 2000, "Türk Kültür Tarihine Giriş", III, Ankara.

RABİNOVİÇ, M.G., 1988, "Oçerki Material'noy Kul'turny Ruskova Feodal'nova Garada", Akademiya Nauk SSSR, Maskva.

ŞÇERBİNİN, V.G, 2006, "Başoy Russko-Turetskiy Slovar", Maskva.